

Notes from the Endocene

The Endocene, derived from the prefix endo- (the Greek *endon* means inner or inside), transcends conventional geological perspectives to reflect on our entangled relationship with the environment. The Endocene redirects our attention to the micro-scale of our cells and molecules altered by industrial chemicals. With an emphasis on involuntary chronic exposure to endocrine disrupting chemicals affecting neurodevelopment and brain function, the Endocene examines the shifting

physiology of our perception, cognition, and emotional experiences. What do our feelings, caused and modulated by anthropogenic compounds, tell us about our synthetic becoming in the Endocene? What are the critical and political potentials of thinking with and acting upon these emotions? Using artistic research methods and drawing on visual culture studies and environmental humanities, this paper examines the intricate interplay between anthropogenic action and the biosphere, providing a critical lens through which to grasp

the profound implications of industrialization on biological and emotional landscapes.

Keywords:

Anthropocene – Endocene
– endocrine disrupting chemicals – endocrine disruption – eco-emotions – affective politics – new materialism – posthumanism

Autorka působí na Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně. Ve svém výzkumu se zabývá tématem tvorby „syntetické“ sub-jektivity – řízenými biotechnologickými zásahy do organických těl i bezděčnými interakcemi organizmů s technoprostředím, jehož jsou součástí.

ORCID iD:

0009-0009-7390-5832

vesela@favu.vut.cz

Poznámky z endocénu

Lenka Veselá

Antropocén — „věk člověka“ — je termín, který na přelomu tisíciletí zpopularizoval atmosférický chemik Paul Crutzen, jenž se domníval, že důsledky působení člověka na zemské klima, geologická podloží a hydrosféru jsou natolik zásadní, že bychom měli zvážit zavedení nové geologické epochy, která by tento zásadní vliv reflektovala.⁽¹⁾ Z oblasti geologie se termín rozšířil do dalších oborů a do kulturního a politického povědomí. Zdomácněl i v oblasti studií vizuální kultury, kde se dočkal kritiky pro svoji univerzalizující logiku, která zobecňujícím *anthropos* zneviditelňuje diferencovanou odpovědnost za ekosystémový rozvrat. Zároveň podnítl vznik mnoha alternativních termínů, jež nabízí kritický rámec pro pochopení kořenů současné tísně a nastolení změny.

Konceptem „endocénu“ rozšiřuji řadu těchto alternativ o pojetí, které se vymezuje vůči výsadnímu postavení geologie coby určujícího činitele měnícího podmínky života na Zemi, a namísto toho sleduje průmyslově zapříčiněnou biochemickou proměnu nás samotných. Endocén, tvořený předponou endo- (z řeckého *endon*, vnitřní, uvnitř),⁽²⁾ obrací naši pozornost k všudypřítomnosti průmyslových chemických látek a jejich integraci do našich metabolismů. S důrazem na chronickou expozici endokrinním disruptorům a jimi narušený vývoj a aktivitu nervové soustavy a mozku, a takto i měnící se fyziologii našeho vnímání, poznávání a emočního prožívání, v následujícím textu zkoumám kritický potenciál vtěleného vědění o endocénu. Co nám naše pocity vzniklé a modulované působením člověkem vyrobených látek říkají o syntetickém spolubytí v endocénu? Mohou tyto

- 1 Paul CRUTZEN, „Geology of Mankind“, *Nature*, roč. 415, 2002, č. 6867, s. 23; Paul CRUTZEN – Eugene F. STOERMER, „The Anthropocene: How Can We Live in a World Where There is No Nature Without People?“, in: Libby ROBIN – Sverker SÖRLIN – Paul WARDE (eds.), *The Future of Nature*, New Haven: Yale University Press 2020, s. 479–490; Paul J. CRUTZEN – Eugene F. STOERMER, „The Anthropocene“, *Global Change Newsletter*, roč. 41, květen 2000, s. 17–18.
- 2 Josef ŠIMANDL (ed.), *Slovník afixů užívaných v češtině*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, heslo 222/1097 ento-/endo-, <https://www.slovníkafixu.cz/heslar/ento-/endo-> (cit. 22. 2. 2024).

naše emoce přispět k formování solidarity s těmi, na něž zraňující působení průmyslových chemikálií rovněž doléhá, byť v různé míře a s různými následky?

Antropocén a jiné (s)cény

Jak v knize *Against the Anthropocene* poukazuje teoretik vizuální kultury T. J. Demos, překotné změny planetárních ekosystémů, jejichž dopady nespravedlivě více doléhají na ty nejchudší a nejméně privilegované a na nelidskou přírodu, nejsou dílem kolektivního „my“, ale bezskrupulózních, ziskuchtivých petrokapitalistů a korporátních lobbistů.⁽³⁾ Ve své polemice proti antropocénu Demos rozkrývá mechanismy, skrze něž se univerzalizující působení antropocénu uskutečňuje. Zobecňující, a takto depolitizující působení konceptu je podle něj umožněno a účinně podpořeno specifickou estetikou antropocenních obrazů, jež zásadním způsobem ovlivňují, co si s pod pojmem antropocén dokážeme představit a jak tyto představy ve světě působí. Technologiemi umožněné vizualizace antropocénu nejen pomáhají ilustrovat geologické koncepty, ale zároveň je i rámuje způsoby, jež jsou hluboce politické, aniž by závažné etické a politické důsledky tohoto rámování byly kriticky reflektovány – od ikonické fotografie Země coby „modré skleněnky“, která pomohla upevnit představu jednotné planetární identity, až po současné vizualizace na dálku sesbíraných družicových dat, jež toho více zatemňují, než osvětlují, zejména co se týče nerovnoměrně rozložené odpovědnosti za planetární krizi a nerovnoměrného snášení jejích důsledků. Kritiku antropocénu Demos otevírá následujícími otázkami:

Jak se tato epocha – pokud jí nakonec bude přiznán status epochy – a její diskurzivní rámec vztahují k zobrazovacím technologiím,

- 3 T. J. DEMOS, *Against the Anthropocene: Visual Culture and Environment Today*, Berlin: Sternberg Press 2017.

včetně fotografických technologií, video-technologií, satelitních snímků a webovými stránkami nabízených a po síti šířených obrazů? Jak je antropocénní teze – jakkoli se zatím jedná o hypotézu, jež vyžaduje kritické přehodnocení – podporována či oponována různými způsoby vizualizace, a jak mohou umělecko-aktivistické praxe k tomuto nejen přispívat, ale i nabízet přesvědčivé alternativy k antropocénní rétorice?⁽⁴⁾

Alternativní představivost a jazyk pro pochopení a pojmenování celoplanetárních změn nám nabízí celá řada nově vzniklých konceptů. Jednou z prvních alternativ, jež se vůči antropocénní tezi vyhradily, se stal kapitalocén (Capitalocene) Jasona W. Moora, jenž tvrdí, že nikoli blíže neurčený aktér *anthropos*, ale kapitál je původcem a skutečným viníkem klimatického rozvratu.⁽⁵⁾ Moorův návrh, abychom namísto o věku „člověka“ uvažovali o éře kapitálu, se zároveň staví proti technickému determinismu hlavního proudu úvah o antropocénu, jež ho spojují s překotným rozvojem průmyslových technologií a rozšířením fosilních paliv. Zatímco geologové obvykle kladou počátek antropocénu do doby průmyslové revoluce a vynálezu parního stroje, kapitalocén – a další spřízněné koncepty jako plantážocén (Plantationcene) připisovaný Anně Tsing⁽⁶⁾

4 *Ibid.*, s. 7.

5 Jason W. MOORE (ed.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*, Oakland: PM Press 2016.

6 Anna LOWENHAUPT TSING, „A Threat to Holocene Resurgence is a Threat to Livability“, in: Marc BRIGHTMAN – Jerome LEWIS (eds.), *The Anthropology of Sustainability: Beyond Development and Progress*, London: Palgrave 2017, s. 51–65; Anna LOWENHAUPT TSING – Nils BUBANDT – Elaine GAN – Heather Anne SWANSON (eds.), *Arts of Living on a Damaged Planet*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2017; Anna Lowenhaupt TSING – Jennifer DEGER – Alder KELEMAN SAXENA – Feifei ZHOU (eds.), *Feral Atlas. The More-Than-Human Anthropocene*, Stanford: Stanford University 2021.

a Eurocén (Eurocene) Jairuse Victora Grovea⁽⁷⁾ – ho zasazuje až do období úsvitu kapitalismu a rozmachu dobytčích snah moderních koloniálních velmocí. Zároveň rozporují rozšířenou představu, že technologický pokrok v podobě udržitelnějších technologií a zdrojů může sám o sobě zaručit obrát k lepšímu. Spásný zvrat se podle nich neobejde bez zásadního přehodnocení mocenských a kulturních vazeb ve společnosti, včetně nového promyšlení mezidruhových vztahů a forem soužití.

V extraktivní logice evropského kolonialismu a kapitalistické modernity spatřuje příčiny ekologického rozvratu i Kathryn Yusoff, jejíž „černé antropocény“ (Black Anthropocenes) zkoumají provázanost geologického života Země s těžebními ekonomikami, kolonialismem a otroctvím.⁽⁸⁾ Homogenocén (Homogenocene) Charlese C. Manna⁽⁹⁾ a eremocén (Eremocene) Edwarda O. Wilsona,⁽¹⁰⁾ podobně jako plantážocén, poukazují na ztrátu biodiverzity v důsledku násilného podrobení a kolonizace přírody. Chthulucén (Chthulucene) Donny Haraway,⁽¹¹⁾ symbiocén (Symbiocene) Glenna Albrechta⁽¹²⁾ a negantropocén (Neganthropocene) Bernarda Stieglera⁽¹³⁾ pak v reakci na ztrátu druhové bohatosti a rozmanitosti ekosystémových společenstev promýšlejí cestu k obnovení životadárných mezidruhových vazeb a regeneračních kapacit komplexních, více-než-lidských ekologií. Anthrobscén

7 Jairus Victor GROVE, *Savage Ecology: War and Geopolitics at the End of the World*, Durham – London: Duke University Press 2019.

8 Kathryn YUSOFF, *A Billion Black Anthropocenes or None*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2018.

9 Charles C. MANN, 1493: *Uncovering the New World Columbus Created*, New York: Alfred A. Knopf 2011.

10 Edward O. WILSON, „Beware the Age of Loneliness“, *The Economist*, 18. listopadu 2013, <https://www.economist.com/news/2013/11/18/beware-the-age-of-loneliness> (cit. 3. 10. 2023).

11 Donna J. HARAWAY, *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*, Durham: Duke University Press 2016.

12 Glenn ALBRECHT – Gavin VAN HORN, „Exiting the Anthropocene and Entering the Symbiocene“, *Humans and Nature*, 24. května 2016, <https://humansandnature.org/exiting-the-anthropocene-and-entering-the-symbiocene/> (cit. 3. 2. 2023).

13 Bernard STIEGLER, *The Neganthropocene*, London: Open Humanities Press 2018.

(Anthrobscene) Jussi Parikky,⁽¹⁴⁾ technocén (Technocene) Alfa Hornborge⁽¹⁵⁾ či plasticén (Plasticene), ježž můžeme spojit například s nedávnou knihou *Plastic Matter* kulturní teoretičky Heather Davis,⁽¹⁶⁾ zase odhalují širší souvislosti materiálních vztahů v technokapitalismu poukazem na *agentnost* člověkem vyrobených materiálů a technologií, jež se v rozporu s modernistickou představou o jejich poddajnosti a manipulovatelnosti stávají svěbytnými planetárními činiteli.

Endocén – antropocén (v) nás

V návaznosti na koncepty, jež podporují alternativní imagi-
naci, vnímavost a citlivost, formovanou celoplanetárními,
avšak nerovnoměrně zakoušenými a snášenými změnami
životního prostředí, rozvíjím pojem endocén coby alter-
nativu, jež přesměrovává pozornost k transformativnímu
působení lidskou činností iniciovaných biochemických
procesů. Přeostřuji přitom z makrosvěta geologických
pohybů na mikrosvět buněčných a molekulárních interakcí,
jejichž účinky sleduji v žité zkušenosti každého z nás.
Úvahou o endocénu odpovídám na kritický apel kulturní
environmentalistky Stacy Alaimo, jež rozporuje výsadní
roli geologie coby určujícího činitele měnícího podmínky
planetárního života.⁽¹⁷⁾ „Geologický původ pojmu ‚antropo-
cén‘ dal vzniknout příkrým planetárním figuracím člověka
a nerostných sloučenin, ve kterých ostatní formy života

Poznámky z endocénu

14 Jussi PARIKKA, *Anthrobscene*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2015.

15 Alf HORNBERG, „The Political Ecology of the Technocene: Uncovering Ecologically Unequal Exchange in the World-System“, in: Clive HAMILTON – François GEMENNE – Christophe BONNEUIL (eds.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch*, London: Routledge 2015, s. 57–69.

16 Heather DAVIS, *Plastic Matter*, Durham – London: Duke University Press 2022.

17 Stacy ALAIMO, „Your Shell on Acid: Material Immersion, Anthropocene Dissolves“, in: Richard GRUSIN (ed.), *Anthropocene Feminism*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2017, s. 89–120. Kapitola převzata ze: Stacy ALAIMO, *Exposed. Environmental Politics and Pleasures in Posthuman Times*, Minneapolis – London: University of Minnesota Press 2016.

a biologické procesy nemají své místo,⁽¹⁸⁾ píše Alaimo a do-
dává, že „toto zaostření na geologii, spíše než kupříkladu
na chemii či biologii, odděluje člověka od jím způsobených
zásahů do života planety, skrze zacílení na externalizované
a nelidské pojetí materiality“.⁽¹⁹⁾ Absenci biologických pro-
cesů, jevů a aktérů ve většinových výkladech antropocénu
přitom přičítá nejen původu termínu v oblasti geologie, ale
i specifické estetice antropocénních obrazů.

Stejně jako Demos si i Alaimo všímá pro tyto obrazy
príznačné perspektivy „shora“ či „odnikud“, jež nabízí takto
(ne)umístěnému pozorovateli spektakulární podívanou na
dechberoucí scénérie člověkem transformované planety.
S odkazem na feministickou badatelku Donnu Haraway pak
upozorňuje na hluboké etické a politické důsledky takového
pohledu, jenž pod rouškou neutrality skrývá specifickou
pozici (muž, běloch, heterosexuál), kterou prosazuje jako
pozici univerzální.⁽²⁰⁾ Tento krok, který Haraway popisuje
jako „boží trik“, podle Alaimo exponuje dobovačský pohled
na rozpínavost lidských osídlení, průmyslových a obchod-
ních zón a dopravních sítí, zatímco zneviditelnuje trajekto-
rie a aktérství ostatních planetárních aktérů:

Kde je mapa ukazující překrývající se dráhy
migrace velryb s trasami obchodních a vo-
jenských lodí? Nebo záznamy akustických
vzorců vojenského a průmyslového hluku
rozléhajícího se oblastmi osídlenými kytovci?
Nebo zavedené migrační trasy tažných ptáků,
z nichž mnohé se pro ně staly nehostinnými?
Pohyby, aktivita a živost všech tvorů, kromě
člověka, mizí.⁽²¹⁾

18 ALAIMO, „Your Shell on Acid“, s. 89, nebo ALAIMO, *Exposed*, s. 143.

19 ALAIMO, „Your Shell on Acid“, s. 94, nebo ALAIMO, *Exposed*, s. 148.

20 Donna HARAWAY, „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective“, *Feminist Studies*, roč. 14, 1988, č. 3, s. 575–599.

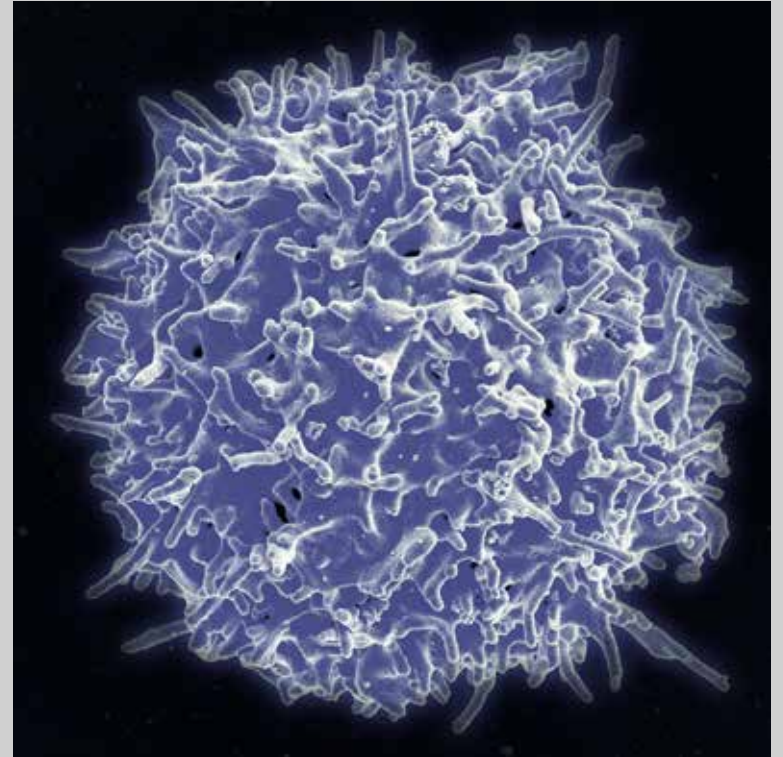
21 ALAIMO, „Your Shell on Acid“, s. 92, nebo ALAIMO, *Exposed*, s. 145–146.

V úvahách o *anthropos*, který je abstraktní geologickou silou, se v neposlední řadě vytrácí i samotní lidé coby zranitelní tvorové z masa a kostí, kteří nestojí vně planetárního dění, ale jsou jeho neodmyslitelnou součástí. V reakci na to koncept endocénu exponuje živá těla lidských aktérů coby místa, jejichž proměně v důsledku průmyslové revoluce a rozvoje kapitalismu bychom rovněž měli věnovat pozornost. Endocén – antropocén (v) nás – navazuje na myšlenky „antropocénu v buňce“ či „antropocénu buňky“ (Anthropocene in/of the cell) rozvíjeného socioložkou a historičkou vědy Hannah Landecker.⁽²²⁾ S poukazem na nedávné objevy v oblasti epigenetiky a epidemiologie Landecker dokládá, jak rozkrývání stále komplexnějších mechanismů, skrze které se sociální, ekologické a mezidruhé vztahy propisují do biologie organismů, naleptává zažitě představy o dynamice vztahu organismu a prostředí – co můžeme považovat za „vnitřek“ a „vnějšek“ organismu a kde leží jeho hranice. Na příkladech antimikrobiální rezistence a epigenetických změn lidských buněk způsobených průmyslovým užíváním arzenu jako antiparazitika a stimulatoru růstu přidávaného do krmných směsí Landecker poukazuje na nezamýšlené důsledky biotechnologických intervencí, které se v kratším časovém horizontu jeví jako úspěšné, ale dlouhodobě vedou k hlubokým a závažným změnám biologických vztahů.⁽²³⁾

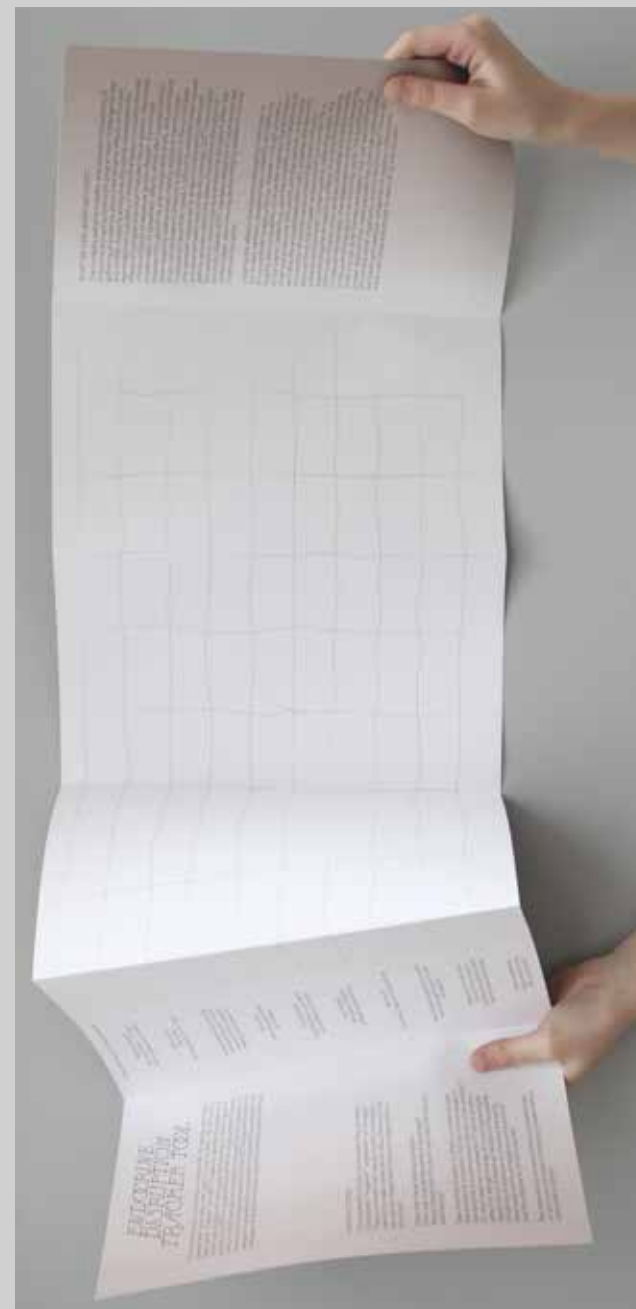
- 22 Landecker představila koncept „antropocénu v buňce“ či „antropocénu buněk“ v přednáškách uskutečněných během příprav dosud nevydané knihy *American Metabolism*. Zde vycházím z její pražské přednášky „The Industrialization of Metabolism: Histories and Consequences“, Praha, Sociologický ústav AV ČR, 25. května 2022, <https://www.soc.cas.cz/akce/industrialization-metabolism-histories-and-consequences> (cit. 2. 2. 2023). Ukázka z připravované knihy byla zveřejněna v českém překladu Miluše Kotišové: Hannah LANDECKER, „Metabolická energie: Antioxidanty, elektronové ekonomiky a dlouhodobá nepřetržitá práce“, *Academix revue*, roč. 2, 2023, č. 3, s. 54–57.
- 23 Hannah LANDECKER, „Antibiotic Resistance and the Biology of History“, *Body & Society*, roč. 22, 2016, č. 4, s. 19–52; Hannah LANDECKER, „Trace Amounts at Scale: Arsenicals, Medicated Feed, and the Western Diet“, in: Angela N. H. CRAGER – Jean-Paul GAUDELLE (eds.), *Risk at the Table: Food Production, Health, and the Environment*, New York – Oxford: Berghahn 2021, s. 187–213.

↳

The Blue Marble (Modrá skleněnka) je ikonická fotografie planety Země pořízená 7. prosince 1972 posádkou Apolla 17 ze vzdálenosti 45 tisíc kilometrů od Země (Wikimedia Commons). Dnes jsou to spíše techno-obrazy vzniklé s využitím technologie dálkového průzkumu Země, co formuje naše porozumění antropocénu.

↶
Elektronová mikrografie lidské buňky:
T-lymfocyt, též T-buňka, druh bílé krvinky ze
skupiny lymfocytů (Wikimedia Commons).

↩
EDT svým designem odkazuje k lékařským
informačním brožurám. Obsahuje tabulku, do níž
si badatel či badatelka zaznamenává poznámky
týkající se vlastních emocí, emocí svých blízkých
a dalších lidí, se kterými přichází do kontaktu.

V návaznosti na Landecker chci konceptem endocénu upozornit na naléhavé otázky, které všudypřítomnost člověkem vyráběných chemikálií a jejich vliv na metabolismy a reprodukční mechanismy vzbuzuje. Zatímco antropocén coby fenomén týkající se geologických podloží, horninových vrstev, mořských sedimentů, polárních ledovců a skleníkových plynů v atmosféře se k nám dostává zvnějšku, skrze řetězíci se dopady na prostředí, endocén tematizuje industrializaci buněčných a molekulárních krajin, jež iniciuje procesy skládající se a klíčící v nás samotných. Konceptem endocénu vyzývám k přeměrování našeho pohledu z makro na mikro úroveň a z vně na uvnitř za účelem zhodnocení perspektivy, která namísto vyhlížení blížícího se kolapsu života na Zemi zkoumá aktuálně probíhající biochemickou proměnu nás samotných, jakož i industrializaci metabolismů a metabolických vztahů dalších planetu obývajících druhů, bez nichž naše přežití není myslitelné.

Koncepci endocénu v neposlední řadě rozvíjím na základě vlastního výzkumu spolubytí s chemickými endokrinními disruptory, jež jsou v prostředí všudypřítomnými látkami, které mohou narušovat syntézu, sekreci, transport, vazbu, působení a vylučování tělem tvořených hormonů.⁽²⁴⁾ Hormony v mnohobuněčných organismech plní funkci „chemických posílů“ – jak je v roce 1905 označil Ernst Starling⁽²⁵⁾ – jež propojují nervovou soustavu a tělesné funkce, a ovlivňují tak činnost orgánů a tkání. Endokrinní

24 Lenka VESELÁ, *Syntetická těla* [dizertační práce], Brno: FaVU VUT 2023; Lenka VESELÁ, „Getting Angry With Endocrine Disrupting Chemicals“, *Matter: Journal of New Materialist Research*, roč. 7, 2023, s. 63–85; Lenka VESELÁ (ed.), *Synthetic Becoming*, Brno – Berlin: FaVU VUT – K. Verlag 2022; Lenka VESELÁ, „Chemický antropocén“, *Flash Art, Czech and Slovak Edition*, roč. 66, prosinec 2022 / březen 2023, <https://flashart.cz/2023/02/02/chemicky-antropocen/> (cit. 2. 4. 2023).

25 V návaznosti na objev hormonu sekretinu, který izoloval a pojmenoval společně s Williamem Baylissem, dal Starling hormonům jméno (hormon – z řeckého slova ὁρμή [hormé], které označuje prudký pohyb vpřed, či ze slovesa ὁρμῶ [hormó], „uvést do pohybu“, „podnítit“) a popsal je jako chemické přenašeče tvořené v endokrinních žlázách, jež cirkulují v krvi a informují činnost orgánů a tkání mnohobuněčných organismů. Ernest Henry STARLING, „The Croonian Lectures. I. On the Chemical Correlation of the Functions of the Body“, *Lancet*, roč. 166, 1905, č. 4276, s. 423–425.

disruptory mohou narušovat činnost hormonálních soustav na základě řady komplexních mechanismů, z nichž nejdiskutovanější je jejich schopnost vázat se na hormonální receptory a napodobovat působení fyziologických hormonů. Všudypřítomnost a perzistence těchto látek – od mikropplastů v hlubinách oceánů⁽²⁶⁾ přes rozkladu odolávající perfluoroalkylové a polyfluoroalkylové sloučeniny (PFAS) v polárních ledovcích⁽²⁷⁾ až po bisfenol A (BPA) v placentě a mateřském mléce⁽²⁸⁾ – vyvolává obavy ohledně jejich možných účinků na člověka i nelidskou přírodu. Dnes už na Zemi nejspíše neexistuje kout, kam tyto látky se schopností „hackovat“ chemický informační systém našeho těla nestačí proniknout.

Mezi známé chemické endokrinní disruptory patří vedle zmíněného bisfenolu A, obsaženého v plastových

- 26 Lisbeth VAN CAUVENBERGHE – Ann VANREUSEL – Jan MEES – Colin R. JANSSEN, „Microplastic Pollution in Deep-Sea Sediments“, *Environmental Pollution*, roč. 182, listopad 2013, s. 495–499; Justine BARETT – Zanna CHASE – Jing ZHANG – Mark BANASZAK HOLL – Kathryn WILLIS – Alan WILLIAMS – Britta D. HARDESTY – Chris WILCOX, „Microplastic Pollution in Deep-Sea Sediments From the Great Australian Bight“, *Frontiers in Marine Science*, roč. 7, říjen 2020, <https://doi.org/10.3389/fmars.2020.576170> (cit. 3. 2. 2023); Eoghan M. CUNNINGHAM – Sonja M. EHLERS – Jaimie T. A. DICK – Julia D. SIGWART – Katrin LINSE – Jon J. DICK – Konstadinos KIRIAKOULAKIS, „High Abundances of Microplastic Pollution in Deep-Sea Sediments: Evidence from Antarctica and the Southern Ocean“, *Environmental Science & Technology*, roč. 54, 2020, č. 21, s. 13661–13671.
- 27 Derek MUIR – Rossana BOSSI – Pernilla CARLSSON – Marlene EVANS – Amila DE SILVA – Crispin HALSALL – Cassandra RAUERT – Dorte HERZKE – Hayley HUNG – Robert LETCHER – Frank RIGÉ – Anna ROOS, „Levels and Trends of Poly- and Perfluoroalkyl Substances in the Arctic Environment – An Update“, *Emerging Contaminants*, roč. 5, 2019, s. 240–271; Jack GARNETT – Crispin HALSALL – Anna VADER – Hanna JOERSS – Ralf EBINGHAUS – Amber LEESON – Peter M. WYNN, „High Concentrations of Perfluoroalkyl Acids in Arctic Seawater Driven by Early Thawing Sea Ice“, *Environmental Science & Technology*, roč. 55, 2021, č. 16, s. 11049–11059; Zhiyong XIE – Zhen WANG – Wenying MI – Axel MÖLLER – Hendrik WOLSCHKE – Ralf EBINGHAUS, „Neutral Poly-/Perfluoroalkyl Substances in Air and Snow from the Arctic“, *Scientific Reports*, roč. 5, březen 2015, <https://doi.org/10.1038/srep08912> (cit. 3. 2. 2023).
- 28 Jangwoo LEE – Kyungho CHOI – Jeongim PARK – Hyo-Bang MOON – Gyuyeon CHOI – Jeong Jae LEE – Eunsook SUH – Hai-Joong KIM – So-Hee EUN – Gun-Ha KIM – Geum Joon CHO – Sung Koo KIM – Sungjoo KIM – Su Young KIM – Seunghyo KIM – Soyong EOM – Sooran CHOI – Young Don KIM – Sungkyoon KIM, „Bisphenol A Distribution in Serum, Urine, Placenta, Breast Milk, and Umbilical Cord Serum in a Birth Panel of Mother-Neonate Pairs“, *The Science of the Total Environment*, roč. 626, červen 2018, s. 1494–1501.

lahvích, potravinových dózách, vnitřní vrstvě konzerv či termocitlivém papíru pro tisk bankomatových stvrzenek a nákupních účtenek, řada dalších chemikálií s využitím v produktech každodenní spotřeby, jako jsou ftaláty a parabeny v kosmetice a čisticích prostředcích, ultrafialové (UV) filtry v přípravcích chránících před škodlivými vlivy slunečního záření či bromované zpomalovače hoření v bytovém textilu, nábytku a elektronice. Příklady průmyslové aplikace jsou polychlorované bifenylly (PCB) užívané v chladicích, izolačních a mazacích systémech nebo jako aditiva do barev, lepidel a vosků. PCB patří do skupiny takzvaných persistentních organických polutantů (persistent organic pollutants, POP), tedy látek s vysokou odolností vůči rozkladu, mezi něž se řadí i některé pesticidy, jako jsou insekticidy používané na hubení škodlivého hmyzu.

Persistentními organickými polutanty jsou i látky z výše uvedené skupiny PFAS přezdívané „věčné chemikálie“, jež se pro své voděodolné a nepřipékavé vlastnosti využívají v potravinových obalech, kuchyňském nádobí nebo outdoorových tkaninách a bytovém textilu. Chemické látky narušující činnost endokrinních soustav se uvolňují i při těžbě ropy a zemního plynu, zejména metodou hydraulického frakování, kdy se pumpováním stlačené směsi vody, písku a chemikálií hluboko pod povrch Země rozbíjí vrstvy břidlicových hornin, aby se tak uvolnila obtížně dostupná ložiska fosilních surovin. Potenciál narušovat činnost hormonálních soustav mají i některé farmaceutické přípravky. Vedle nežádoucích efektů hormonálních léků, jako je hormonální antikoncepce nebo hormonální substituční terapie, se to týká i nehormonálních přípravků, jako jsou léky s obsahem paracetamolu a řada dalších medikamentů ze široké škály antipsychotik, antiepileptik, antidiabetik, antivirotik a dalších léků.

Hormonální dysfunkce v důsledku působení endokrinních disruptorů může mít podobu různých chronických i akutních onemocnění, poruch plodnosti, metabolismu, růstu či spánku, ale i neurobiologických změn ovlivňujících naše myšlení a prožívání, na něž se ve svém bádání zaměřuji

především. Lokalizováním efektů průmyslových chemikálií v našem smutku, podrážděnosti, úzkostech, roztěkanosti či pocitech marnosti a beznaděje chci upozornit na bezprostřední a niterné působení antropogenního chemického znečištění. Na úrovni našeho emočního prožívání můžeme zaznamenat i malé odchylky v hormonálních hladinách, a byť nás tyto efekty chemického narušení, na rozdíl od mnoha jiných projevů endokrinní disrupce, přímo neohrožují na životě, jedná se o významné projevy, jež by neměly zůstat stranou naší pozornosti. Účinky endokrinních disruptorů vnímatelné na intimní úrovni našich pocitů, myšlenek a motivací jsou důležitým, byť částečným a nespolehlivým zdrojem poznání o endocénu, a ukazují nám, jak úzce a niterně jsou naše těla provázána s globální produkcí syntetických chemikálií.

ANTROPOCÉN	ENDOCÉN antropocén (v) nás
důraz na geologii klimatický rozvrat makroměřítko planetárních pochodů hluboký geologický čas hyperobjekt skrytý, pomalé násilí	důraz na biologii endokrinní disrupce mikrosvět buněk a molekul žitá zkušenost situované subjekty emergentní, stávání-se
řetězí se dopady globálních změn adaptace na změny prostředí	skládá se a klíčí v nás absorpce a sekrece
<i>zooming out</i> perspektiva pozorovatele vně planety	<i>zooming in</i> pozorovatelka vnímá změny ve svém nitru
oddělující kontemplace planetární transformace komfortní odstup <i>apocalyptic sublime</i>	zapojující imerze klaustrofobní, dezorientující všední

Přehledné srovnání východisek, dynamiky a estetického uchopení antropocénu v jeho převládající interpretaci s alternativní koncepcí endocénu, vytvořené na základě mého výzkumu.

Endokrinní disrupce jako index endocénu

Expozice chemikáliím narušujícím činnost endokrinního systému v raných fázích vývoje i pozdějším životě člověka je spojována s rostoucími trendy výskytu předčasné puberty, nižšího počtu spermií, genitálních malformací, neplodnosti a těhotenských komplikací. Kromě těchto často citovaných, diskutovaných a zkoumaných účinků na sexuální a reprodukční vývoj a související funkce působí chemické endokrinní disruptory také jako karcinogeny – zvyšují riziko hormonálních typů rakovin u lidí a zvířat.⁽²⁹⁾ Vlivu endokrinních disruptorů na sexualitu a reprodukci se nicméně věnuje více odborných článků a mediální pozornosti než jejich karcinogennímu působení, a to přesto, že mnohé z těchto prokázaných a domnělých účinků mají toliko estetickou povahu (nezhoubné zvětšení prsních žláz u mužů, zvýšené ochlupení u žen, velikost a tvar genitálií) či vliv na intimní a společenský život (kontroverzní, avšak hojně medializovaný vliv na sexuální preference, genderovou identifikaci a neurobiologické charakteristiky, jako je upřednostňování určitých herních aktivit či schopnost orientace v prostoru),⁽³⁰⁾ nikoliv však na zdraví a přežití člověka.

Respektované vědecké studie i široké veřejnosti určené zprávy v médiích předkládají anomálie v pohlavním vývoji a sexuálním a reprodukčním chování způsobené chemickými endokrinními disruptory jako klíčový důkaz dokumentující jejich škodlivost. Nezřídka se přitom uchylují

- 29 „Endocrine Disruptors and Hormone-Related Cancers“, in: Åke BERGMAN – Jerrold J. HEINDEL – Susan JOBLING – Karen A. KIDD – R. THOMAS (eds.), *State of the Science of Endocrine Disrupting Chemicals 2012: Summary for Decision-Makers*, United Nations Environment Programme and World Health Organization 2013, s. 126–142, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/78102> (cit. 30. 3. 2023); Ana M. SOTO – Carlos SONNENSCHNEIN, „Environmental Causes of Cancer: Endocrine Disruptors as Carcinogens“, *Nature Reviews: Endocrinology*, roč. 6, 2010, č. 7, s. 363–370.
- 30 Ernie HOOD, „Are EDCs Blurring Issues of Gender?“, *Environmental Health Perspectives*, roč. 113, 2005, č. 10, s. A670–677.

k výrazům jako „chemická kastrace“ či „gender ohýbající chemikálie“ a k popisům toxických účinků endokrinních disruptorů pomocí přívlasků odkazujících k feminizaci, homosexualitě a transgenderovosti.⁽³¹⁾ Svým výzkumem chci intervenovat do normativních předpokladů, jež rámuji chemické endokrinní disruptory způsobem, který dává průchod heterosexistickým a transfobním představám a vyjádřením, a současně chci zviditelnit endokrinní disrupci jako spletitý bio-sociální fenomén.

V návaznosti na myšlenky posthumanismu, nového materialismu a materiálních feminismů a s citlivostí poučenou queer ekologickými přístupy sleduji, jak se účinky chemických endokrinních disruptorů odvíjí diferencovaně a performativně v situovaných interakcích s ostatními látkami syntetizovanými v laboratořích a industriálních provozech i v tělech lidských a nelidských organismů. V míře, do které můžeme endocén chápat jako epochu

31 Vice viz například Malin AH-KING – Eva HAYWARD, „Toxic Sexes: Perverting Pollution and Queering Hormone Disruption“, in: VESELÁ, *Synthetic Becoming*, s. 20–31; Lynda BIRKE, „Sitting on the Fence: Biology, Feminism and Gender-Bending Environments“, *Women's Studies International Forum*, roč. 23, 2000, č. 5, s. 587–599; Giovanna DI CHIRO, „Polluted Politics? Confronting Toxic Discourse, Sex Panic, and Eco-Normativity“, in: Catriona MORTIMER-SANDILANDS – Bruce ERICKSON (eds.), *Queer Ecologies: Sex, Nature, Politics, Desire*, Bloomington: Indiana University Press 2010, s. 199–230; Eva HAYWARD, „Transxenoestrogenesis“, *Transgender Studies Quarterly*, roč. 1, 2014, č. 1–2, s. 255–258; Bailey KIER, „Interdependent Ecological Transsex: Notes on Re/production, 'Transgender' Fish, and the Management of Populations, Species, and Resources“, *Women & Performance: A Journal of Feminist Theory*, roč. 20, 2010, č. 3, s. 299–319; Robyn LEE – Roxanne MYKITIUK, „Surviving Difference: Endocrine-Disrupting Chemicals, Intergenerational Justice and the Future of Human Reproduction“, *Feminist Theory*, roč. 19, 2018, č. 2, s. 205–221; Logan Natalie O'LAUGHLIN, „Interrogating Ecofeminisms: Reading Endocrine Disruptor Panics as Assemblages“, *Green Theory and Praxis*, roč. 9, 2016, č. 6, s. 25–38; Logan Natalie O'LAUGHLIN, „Troubling Figures: Endocrine Disruptors, Intersex Frogs, and the Logics of Environmental Science“, *Catalyst: Feminism, Theory, Technoscience*, roč. 6, 2020, č. 1, s. 1–28; Meg PERRET, „Chemical Castration: White Genocide and Male Extinction in Rhetoric of Endocrine Disruption“, *NiCHE, Network in Canadian History & Environment*, 9. června 2020, <https://niche-canada.org/2020/06/09/chemical-castration-white-genocide-and-male-extinction-in-rhetoric-of-endocrine-disruption/> (cit. 13. 4. 2023); Anne POLLOCK, „Queering Endocrine Disruption“, in: Katherine BEHAR (ed.), *Object-Oriented Feminism*, Minneapolis: University of Minnesota Press 2016, s. 183–99; Dayna Nadine SCOTT, „Gender-Benders: Sex and Law in the Constitution of Polluted Bodies“, *Feminist Legal Studies*, roč. 17, 2009, č. 3, s. 241–265.

bezprecedentní provázanosti našeho endokrinního systému s globálními sítěmi chemického a farmaceutického průmyslu, musíme výzkum biochemického působení chemikálií rámovat kritickou pozorností věnovanou našim nikoli nevinným sociálně-politickým vztahům. Vyhodnocení účinků endokrinní disrupce na naše těla se neobejde bez konfrontace palčivých témat informovaného souhlasu, genderových normativů, extraktivismu, konzumerismu a komplicity, jež se do našeho stávání-se (becoming) v propletené síti biochemicky aktivních molekul a nerovných kapitalistických vztahů rovněž promítají.

Odrazovým můstkem mého bádání, jež posuzuje kombinované a interaktivní účinky hormonálně aktivních látek s ohledem na jejich možný vliv na naše subjektivní prožívání a vnímání, je vlastní zkušenost s dlouhodobým užíváním hormonální antikoncepce v nepřetržitém režimu. To udržuje stálou hladinu hormonů, jejichž množství jinak během fyziologického menstruačního cyklu nebo v průběhu týdenní přestávky v užívání antikoncepčních hormonů kolísá, což může působit změny nálad. Zkušenost s užíváním syntetických hormonů, jež přispěly ke zmírnění mých úzkostí a depresivních stavů, jimiž jsem zejména v období svého dospívání trpěla, využívám coby klíč k uchopení problematiky environmentálních endokrinních disruptorů. Jestliže syntetické hormony dokážou zásadním způsobem ovlivňovat, jak se cítíme, jak na nás asi působí průmyslové chemikálie v prostředí, které schopnost ovlivňovat činnost hormonů mají také – a jsou všude?

Obecnějším východiskem je pak fakt, že zatímco o vlivu chemických endokrinních disruptorů na naše emoce a psychickou pohodu se příliš nemluví, emoční symptomy jsou středobodem debaty o fyziologických hormonech. Kolísání endogenních (tělem tvořených) hormonů během puberty, těhotenství, menopauzy a v průběhu menstruačního cyklu je odedávna spojováno se smyslovými, kognitivními a emočními změnami. Symptomy jako úzkost, podrážděnost, náladovost, potíže s udržením pozornosti, únava, letargie, nespavost, deprese či paranoia jsou odbornou

i laickou veřejností dávány do souvislosti s hormonálními změnami ženského (a ve výrazně nižší míře i mužského) těla. O možném nepříznivém vlivu na smysly, emoce a poznávací schopnosti se mluví i v souvislosti s užíváním hormonálních léků, kdy tyto efekty bývají uváděny jako časté „vedlejší“ účinky přípravků pro hormonální antikoncepci, hormonální substituční terapii či léčbu neplodnosti na hormonálním základě. Vliv endogenních hormonů či hormonálních přípravků na naše emoční prožívání a činnost mozku doložily vědecké studie.⁽³²⁾ Rovněž četná svědectví těch, kteří zaznamenali změny ve svém emočním a psychickém rozpoložení způsobené fluktuací hormonů nebo v důsledku užívání hormonálních léků, sdílená s blízkými lidmi a na diskusních fórech, potvrzují zásadní vliv, který hormony – fyziologické a syntetické – na naše emoce mají. Za pozornost stojí i skutečnost, že mnoho dnes oblíbených aplikací pro sledování menstruačního cyklu obsahuje funkci sledování nálady.

Vedle zhodnocování osobní zkušenosti pracuji s poznatky vzešlými z workshopů s participantstvem, během

32 Hudson HOAGLAND (ed.), *Hormones, Brain Function, and Behavior*, New York: Academic Press 1957; David WIED – Pieter A. KEEP (eds.), *Hormones and the Brain*, Lancaster: MTP Press Limited 1980; Ellen W. FREEMAN – Mary D. SAMMEL – Li LIU – Clarisa R. GARCIA – Deborah B. NELSON – Lori HOLLANDER, „Hormones and Menopausal Status as Predictors of Depression in Women in Transition to Menopause“, *Archives of General Psychiatry*, roč. 61, 1980, č. 1, s. 62–70; Jeanne BROOKS-GUNN – Julia A. GRABER – Roberta L. PAIKOFF, „Studying Links Between Hormones and Negative Affect: Models and Measures“, *Journal of Research on Adolescence*, roč. 4, 1994, č. 4, s. 469–486; Louise GOLIGHTLY – Allan YOUNG, „Sex Hormones and Mental Health“, *Advances in Psychiatric Treatment*, roč. 5, 1999, č. 2, s. 126–134; Claude KORDON – Rolf-Christian GAILLARD – Yves CHRISTEN (eds.), *Hormones and the Brain*, Berlin – Heidelberg – New York: Springer 2005; Linda M. RIO (ed.), *The Hormone Factor in Mental Health: Bridging the Mind-Body Gap*, London – Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers 2013; Elena TOFFOL – Oskari HEIKINHEIMO – Timo PARTONEN, „Associations Between Psychological Well-Being, Mental Health, and Hormone Therapy in Perimenopausal and Postmenopausal Women: Results of Two Population-Based Studies“, *Menopause*, roč. 20, 2013, č. 6, s. 667–676; Kristine MARCEAU – Paula L. RUTTLE – Elizabeth A. SHIRTCLIFF – Marilyn J. ESSEX – Elizabeth J. SUSMAN, „Developmental and Contextual Considerations for Adrenal and Gonadal Hormone Functioning During Adolescence: Implications for Adolescent Mental Health“, *Developmental Psychobiology*, roč. 57, 2015, č. 6, s. 742–768.

kterých jsme společně zkoumali měnící se charakter a potřeby našich životů ovlivněných nedobrovolnou expozicí chemikáliím. Workshopy, jež se uskutečnily v říjnu a listopadu 2022, propojily diskusi o možném vlivu chemických látek na psychiku s obecnější debatou o ekologii našich emocí. Participantstvem workshopu byli studující a absolventi vysokých škol neumeleckých oborů, kteří se workshopů účastnili na základě otevřené výzvy. Pro potřeby workshopů jsem vytvořila spekulativní nástroj *Endocrine Disruption Tracker Tool* (EDTT), sloužící ke sledování emočních symptomů vyvolaných či modulovaných působením endokrinních disruptorů. EDTT má podobu brožury s tabulkou (obr. 3), do níž je možné zaznamenávat poznámky týkající se jednotlivých emočních symptomů po dobu deseti dnů. Během tohoto období si badatel či badatelka každý den zapisuje své postřehy týkající se vlastních emocí, ale i emocí svých blízkých a dalších lidí, se kterými přichází do kontaktu. Jak jsou jednotlivé emoce prožívány? Jaký mají vliv na každodenní život a pohodu? Jak jsou společně sdíleny? Odkud se berou? Badatel či badatelka uvažuje o příčinách změn nálad, nepohody či podráždění, přičemž bere do úvahy i možný vliv chemických expozic na vznik emocí a intenzitu, s jakou jsou pociťovány.

EDTT je navržený podle obdobného nástroje pro stanovení diagnózy premenstruačního syndromu a premenstruační dysforické poruchy. Tato onemocnění jsou způsobená změnami hormonálních hladin v druhé polovině menstruačního cyklu a během prvních dnů menstruace, což vede k řadě fyzických a emočních potíží, přičemž emoční symptomy mají za následek větší újmu než fyzické symptomy. EDTT je odvozený z varianty tohoto nástroje pro sledování premenstruačních příznaků z roku 2021, kterou vyvinula Mezinárodní asociace pro premenstruační poruchy.⁽³³⁾ EDTT užívá totožný soubor deseti emočních symp-

33 International Association for Premenstrual Disorders, *Premenstrual Symptom Tracker*, 2021, <https://iapmd.org/symptom-trackeriapmd.org/symptom-tracker> (cit. 3. 3. 2023).

tomů,⁽³⁴⁾ upravuje ale původní design rozšířením funkčního rozsahu tak, že pokrývá emoční symptomy, o nichž lze předpokládat, že nevznikly pouze v důsledku fluktuace endogenních hormonů, ale komplexní souhrou fyziologických hormonů, syntetických hormonů a endokrinní činnost narušujících chemických látek.

EDTT neumožňuje izolovat působení endokrinních disruptorů a určit, zda a kdy se jejich vliv do emocí promítá, ale spekuluje o endokrinní disrupci v rámci širší (ne)souhry hormonálně aktivních molekul. Jak během jedné z prezentací projektu poznamenala jedna účastnice, jež vyjádřila nedůvěru stran možnosti připisovat změny v emočních stavech a náladách environmentálním endokrinním disruptorům podobným způsobem, jakým je možné je spojovat s působením endogenních hormonů nebo hormonálních léků:⁽³⁵⁾

Když jsem začala užívat [hormonální] antikoncepci, poznala jsem, že se ve mně něco změnilo. Necítila jsem se sama sebou. Byla jsem napjatá a podrážděná. Bylo to tak zlé, že jsem se rozhodla přejít na jinou [antikoncepční] metodu. Poté se věci vrátily do normálu. Takto jsem věděla, že za to mohla moje antikoncepce. Jak ale poznám, kdy jsem vystavena [environmentálním] chemikáliím? Jak poznám, že uplatňují svůj vliv na mě a má emoce?⁽³⁶⁾

Poznámky z endocénu

34 Vynechává jedenáctý příznak – jediný fyzický symptom na seznamu. Fyzický symptom jsem vynechala, abych soustředila pozornost na emoční a psychické aspekty endokrinní disrupce a aby byl nástroj genderově inkluzivní.

35 Prezentace konferenčního příspěvku „Getting Angry With Environmental Chemicals“, *Earth Sensations: Affects, Sensibilities and Attachments in an Era of Climate Change*, Aarhus Institute of Advanced Studies, Aarhus University, Denmark, 13–14. října 2022, <https://aias.au.dk/events/earth-sensations> (cit. 3. 6. 2023).

36 Přeloženo z angličtiny.

Odlišit vliv chemických endokrinních disruptorů od působení endogenních hormonů, záměrně užívaných hormonálně aktivních látek jako antikoncepční hormony, či přirozeně se vyskytujících fytohormonů vsřebaných ze stravy skutečně není možné. Stejně ho nelze izolovat od působení mnoha dalších nehormonálních vlivů, biochemických a sociálních, které se do našich emocí rovněž propisují. Všudypřítomné chemické endokrinní disruptory pronikají do lidských těl a zasahují do fungování našich endokrinních systémů v míře, jež je nejistá, a není takto možné určit ani to, jak moc jsou spoluzodpovědné za naše emoce. Vzhledem k jejich všudypřítomnosti je pravděpodobné, že se do emočního prožívání promítají, ale jak rozsáhlý tento vliv může být a zda je vždy škodlivý a má za následek pouze emoce, které považujeme za „negativní“, „nepříjemné“ nebo „nešťastné“, nelze určit. Tato nejistota přitom není nevědomostí redukovatelnou na nedostatečné poznání kauzální vazby mezi endokrinními disruptory a narušenými emocemi, ale spíše nerozhodnutelností, jež zpochybňuje samotnou možnost příčinnou souvislost ustavit.

Feministický*á teoretik*čka Karen Barad dává nerozhodnutelnost (indeterminacy) do souvislosti s komplexitou charakterizovanou množstvím vzájemně na sebe působících komponent, nelineární dynamikou a spontánním vznikem nového, kdy spolu-provázané fenomény interagují způsoby, jež rozporují přímočarou linearitu vztahu příčina-následek.⁽³⁷⁾ Vzájemné spolu-ustavování spolu-provázaných materiálních a sociálních fenoménů rodících se z možností dané situace, jak o nich uvažuje Barad, nás ponouká k obezřetnosti v hodnotících soudech ohledně působení endokrinních disruptorů. Jejich efekty nelze předem s určitostí předvídat, ale odvíjí se až v konkrétních, situovaných procesech performativního stávání se (becoming). To, co činí endokrinní disruptory toxickými, tak v posledku

37 Karen BARAD, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham: Duke University Press 2007.

nemusí být jejich biochemické vlastnosti, ale jejich původ v bezskrupulózní, ziskem motivované průmyslové výrobě a nedobrovolný charakter vystavení jejich účinkům. Tím, že budeme věnovat více pozornosti různým – a ne nutně vždy jen škodlivým – účinkům vystavení endokrinním disruptorům v našem životě, jako je právě i jejich působení na naše emoce, spíše než abychom je redukovali na hrozbu neplodnosti a rakovin, můžeme dosáhnout bohatšího a politicky generativnějšího chápání kolektivního stávání-se s globálními sítěmi průmyslových chemikálií.

V návaznosti na Barad*a rozporuje EDTT individuální chápání expozic chemickým látkám a individuální odpovědnost za snášení jejich dopadů. Na rozdíl od lékařských příruček a aplikací pro samosledování zdravotního stavu, na něž svým designem odkazuje, neposkytuje EDTT individuální diagnózu ani prognózu, ani nenabízí řešení v podobě individualizované preventivní nebo terapeutické intervence. Namísto toho je EDTT nástrojem pro kolektivní praxi společných workshopů, během kterých je vyzdvihována nutnost systémového adresování problému environmentálních chemických disruptorů a nedobrovolné expozice jejich účinkům. EDTT je zamýšlen jako prostředek pro diskusi o tom, jak se v éře chronického vystavení všudypřítomným chemickým látkám mění naše těla a potřeby. Co do našich životů průmyslové chemikálie vnáší? Jak se vypořádat s jejich přetrvávající přítomností?

Workshopy s využitím nástroje EDTT sestávaly ze dvou čtyřhodinových setkání uskutečněných v rozmezí dvou týdnů. Během doby uplynulé mezi těmito dvěma setkáními účastníci a účastnice zapisovali do tabulky pro sledování emočních symptomů své postřehy o vlastních emocích i o emocích lidí, s nimiž přicházeli do kontaktu, a o dopadech všech těchto emocí na jejich život. Během společných diskusí jsme pak o možném vlivu chemického znečištění na naše emoce neuvažovali jako o nezávislém fenoménu, ale jako o součásti spleteného propletence provázaných biochemických a společenských vztahů. V souladu s tímto východiskem se účastnictvo workshopu shodlo,

že ne vždy dokážou určit příčinu své emoční nepohody. Studentka environmentální chemie Eliška, která se potýká se závažnými formami úzkostných a depresivních stavů, například uvedla:

U mě je to většinou hodně malých věcí, které se nakupí, ale tu hlavní příčinu nejsem schopná určit. Třeba když jsem měla klinickou depresi, tak jsem vůbec nevěděla proč. Asi to mělo nějakou příčinu, ale nedokázala jsem ji říct. Zároveň jsem ale nebyla schopná tu emoci vypnout. Byla jsem strašně nešťastná a nevěděla jsem proč a pomohly mi až léky.

Pavel, čerstvý absolvent tělesné výchovy a sportu, který nyní působí jako sportovní instruktor pro děti, pak podotkl:

Já to taky nemám vždy úplně nalajnované, co je ta příčina, a taky to přisuzuju tomu, že jsou to různé drobnosti nakupené do sebe, a pak to na člověka dolehne. Ale nedokážu vždycky určit, co je ten hlavní spouštěč, nebo jestli to má nějakou hlavní příčinu nebo hlavního jmenovatele.

Tématem, které se během workshopů opakovaně dostávalo do popředí, byla možnost mluvit s ostatními o svých „nešťastných“ nebo „negativních“ pocitech, jako jsou osamělost, úzkost, smutek, mrzutost či podrážděnost. Nejen vstřebávání a vylučování chemických látek, jež se mohou podílet na regulaci našich emocí, ale i následné přelévání a proudění těchto emocí se stalo pilířem naší debaty o endocenní ekologii emocí. Zajímavé v tomto ohledu bylo, že i když se participantstvo workshopu shodlo, že si své emoce obvykle nechávají pro sebe, aby jimi „neobtěžovali“ ostatní, nevadilo jim, když s nimi ostatní tyto své emoce sdíleli

a necítily se jimi „obtěžování“. Ondra, student mezinárodních vztahů a evropské politiky, například poznamenal:

Kdybych uvažoval o nějakých „negativních“ emocích, například smutku nebo vzteku, pak bych řekl, že se mě to dotýká. Ale snažím se to nepřenášet na ostatní. Nechci tím ostatní zatěžovat. Zároveň mi ale nevadí vzít na sebe emoce druhých.

Vedle původně zamýšleného cíle workshopů, kterým bylo stopování antropocenního rozvratu v našich emocích a subjektivitě, tak vykryštovala paralelní ambice, již byla naopak deindividualizace subjektivity a emocí, které v éře endocénu nejsou jen z nás, ale i ze světa proměněného průmyslovou kapitalistickou modernitou. Workshop byl zakončen spekulativní částí, ve které jsme se společně zamysleli, co by se změnilo, kdybychom věděli, že chemické expozice skutečně významně narušují naše emoce. V reakci na tento spekulativní scénář účastníci a účastnice uvedli, že by to mohlo podnítit významné změny a transformaci jak jejich soukromého života, tak společnosti jako celku, přičemž stěžejním bodem se opět stala společenská (ne)přijatelnost těchto emocí, vyjádřená (ne)možností mluvit o niterně prožívaných „nešťastných“ nebo „negativních“ pocitech otevřeně na veřejnosti. Eliška sdílela:

Asi by mi nedělalo problém o tom tak mluvit, protože bych věděla, že to není moje chyba. Jakože i tak to není moje chyba. Ale když třeba někoho nového potkám, tak mu nezačnu vykládat tady o těch svých problémech, protože mám pocit, že ho tím obtěžuju, nebo že ho to nezajímá.

Ondra souhlasil a dodal:

Asi sdílím názor, co už tady padl, že by se o tom jednak člověku mluvilo líp. Určitě by

to bylo i součástí velké společenské debaty. Byla by to věc, o které by se mluvilo normálně, protože se prostě děje. Člověk by si řekl: „Mají to tak všichni, takže o tom můžeme mluvit, protože každý ví, o čem to je.“ Asi by tím pádem bylo i nějaké společenské hnutí... celkově, nějak to řešit, jednak, a mít o tom povědomí nebo držet to povědomí... Nevím, k čemu bych to teď přirovnal, protože se to asi nedá úplně srovnat... Ale obecně by to rezonovalo společností nějakým způsobem, kdyby bylo jasně dané, že je to vliv něčeho zvenčí, a ne člověka každého jednotlivě.

V reakci na to Eliška doplnila:

Myslím si, že ten individualizovaný přístup je hodně daný společností. Protože se o těch mých problémech nemluví, tak o nich taky nemluví. Ale kdyby to bylo bráno jako něco normálního a kdyby bylo normální o tom mluvit... Kdyby to bylo úplně normální, tak bych to i na sobě brala jinak.

Spekulativní přístup se ukázal být příhodným způsobem, jak se zabývat problematikou chemikálií narušujících endokrinní systém, jejichž škodlivé účinky jsou nejisté, ale skutečné. Jestliže „to, co jsme dosud viděli, je toliko špičkou ledovce“, jak uvádí zpráva o chemických endokrinních disruptorech Světové zdravotnické organizace a Programu Spojené organizace národů pro životní prostředí,⁽³⁸⁾ pak spekulativní přístup může být adekvátní odpovědí na problém endokrinní disrupce, jež nám pomůže zdůraznit naléhavou potřebu systémových preventivních opatření. Workshopy dále potvrdily můj

předpoklad, že proměna nás samotných, zahrnující i naši měnící se subjektivitu a pocity, jako jsou sklíčenost, osamělost, podrážděnost a stále omezenější schopnost čelit bolestně zakoušeným projevům vlastního těla, může být plodným východiskem pro uvažování o podmínkách lidmi proměněného světa. Zároveň poukázaly na nutnost zasazení těchto emocí do širšího rámce komplexní ekologie emocí, jež zahrnuje vstřebávání a vylučování biochemicky aktivních molekul, ale i přetékání a přelévání samotných emocí v lidských a více-než-lidských výměnách a vztazích.

Antropocén jako (an)estetikum

Rozvíjením konceptu endocénu usiluji mimo jiné i o obohacení specifického proudu kritického bádání o antropocénu, jenž tvrdí, že antropocén znamená nejen rozvrat planetárního klimatu a ekosystémů, ale i rozvrat naší schopnosti zakoušet a chápat svět, ve kterém žijeme. Klíčový je v tomto ohledu argument kulturních teoretiků Heather Davis a Etienna Turpina, kteří v úvodu ke knize *Art in the Anthropocene* navrhuji považovat antropocén za v první řadě estetický fenomén – ve smyslu původního řeckého významu αἰσθητικός [aisthetikos], jenž se týká schopnosti smyslového vnímání.⁽³⁹⁾ Antropocén jako „senzorický fenomén“ či „estetická událost“ podle nich zahrnuje náš smyslový a percepční aparát projekcemi environmentálního kolapsu, a ovlivňuje tak naši schopnost zakoušet a chápat svět, ve kterém žijeme:

Antropocén můžeme chápat jako celoplanetární situaci, kdy se rodíme do světa, který již neexistuje. [...] Kontrolu nad námi

39 Heather DAVIS – Etienne TURPIN, „Art & Death: Lives Between the Fifth Assessment & the Sixth Extinction“, in: Heather DAVIS – Etienne TURPIN (eds.), *Art in the Anthropocene: Encounters Among Aesthetics, Politics, Environments and Epistemologies*, London: Open Humanities Press 2015, s. 3–15.

přebírají procesy, jež stojí za zánikem světa, tak jak ho známe. Toto převzetí je primárně estetickou událostí. Změny našeho senzorickeho a percepčního aparátu jsou tak překotné, že s nimi stěží můžeme držet krok.⁽⁴⁰⁾

Vzpomenout v této souvislosti můžeme i starší úvahy filozofa a teoretika postmoderny Wolfganga Welsche, jenž se rovněž zabýval estetikou jako „aisthetikou“, tedy coby konceptem tematizujícím vjemy všeho druhu, včetně těch smyslových.⁽⁴¹⁾ Spolu s estetikou pak Welsch uvažuje ještě i o její dialektické opozici „anestetice“:

Pojem „anestetika“ používám jako protipól k „estetice“. „Anestetika“ označuje takový stav, ve kterém je zrušena elementární podmínka estetického – schopnost pociťovat. Jestliže estetika zesiluje vnímání, pak anestetika tematizuje necitlivost – ve smyslu ztráty, přerušení nebo nemožnosti senzibility, a to na všech úrovních: počínaje fyzickou otupělostí až po duchovní slepotu. Anestetika má zkrátka co do činění s odvrácenou stranou estetiky.⁽⁴²⁾

Estetika a anestetika se spolupodílí na aktech vnímání a spolu (a proti sobě) ustavují hranice vnímatelného. Welsch ve své knize teoretizuje překotný technologický vývoj, novou mediální skutečnost a postmoderní situaci, jež mají za následek až neúnosné množství a intenzitu podnětů, a takto i potřebu přenastavení těchto hranic, zejména právě na nejnižší úrovni smyslových vjemů. Ještě před Welschem se proměnou senzorickeho aparátu vynucenou specifickým

40 *Ibid.*, s. 11.

41 Wolfgang WELSCH, *Estetické myslenie*, Bratislava: Archa 1993.

42 *Ibid.*, s. 10.

charakterem moderní zkušenosti zaobíral i filozof a teoretik vizuální kultury Walter Benjamin, který tuto zkušenost v návaznosti na Freudovu psychoanalýzu chápal neurologicky, jako zkušenost šoku.⁽⁴³⁾ Benjamin přitom vycházel z freudovského předpokladu, že vědomí, jež samo o sobě neuchovává paměťové stopy, funguje jako ochranný štít bránící organismus před excesivními „energiemi“ (podněty zvenčí) tím, že brání jejich ukládání do paměti. Benjamin cituje Freuda:

Pro živý organismus je ochrana před podněty téměř důležitější než příjem podnětů. Ochranný štít je vybaven vlastní zásobárnou energie a musí především usilovat o zachování zvláštních forem přeměny energie, jež brání účinkům excesivních energií působících ve vnějším světě – tedy před efekty, které mají sklon k vyrovnávání potenciálu, a takto k destrukci.⁽⁴⁴⁾

Nebezpečím, které tyto „energie“ představují, je hrozba šoků, jež podle Benjamina nejsou v nových podmínkách průmyslové modernity ojedinělými vypjatými momenty, ale každodenností. Anestetické působení vědomí, jež utlumuje šoky techno-světa tím, že jim brání proniknout dostatečně hluboko, aby zanechaly trvalou stopu v paměti a působily trauma, je nicméně dvousečné. Bez hloubky paměti je zkušenost ochuzena a podobně jako při anestezii na chirurgickém sále je utlumení bolesti vykoupeno ztrátou paměti a plošným snížením schopnosti vnímat a reagovat i na ty podněty, jež naopak mohou být pro přežití zásadní. Ani Benjamin, ani Welsch se sice změnami senzorického

43 Walter BENJAMIN, „On Some Motifs in Baudelaire“, in: Howard EILAND – Michael W. JENNINGS (eds.), *Walter Benjamin: Selected Writings 4: 1938–1940*, Cambridge MA: Harvard University Press 2003, s. 313–355.

44 Sigmund FREUD (*Beyond the Pleasure Principle*, 1921) citovaný v: BENJAMIN, „On Some Motifs in Baudelaire“, s. 317.

aparátu v důsledku života ve světě kapitalistické (post)modernity nezabývali v kontextu environmentálního rozvratu, vezmeme-li ale za svůj vhled T. J. Demose, předpokládající propojenost ekosystémů s techno-ekologiemi, včetně obrazových ekologií a ekologií médií, pak jejich myšlenky můžeme aktualizovat i pro debatu o antropocénu.

V souvislosti s mým výzkumem biochemické aktivity průmyslových chemických látek, jež na mikroúrovni buněk mění fungování našich tělesných funkcí, včetně vývoje a aktivity nervové soustavy a mozku, pak argument o esteticko-anestetickém působení antropocénu ožívá ještě na další rovině. Interakcemi se syntetickými chemickými látkami se mění fyziologie našeho vnímání, poznávání a emočního prožívání, a takto – na materiální, vtělené úrovni – i naše schopnost vnímat a chápat svět kolem nás. Svojí úvahou navazují na Benjaminovo neurologické chápání důsledků chronické expozice podnětům. Oproti Benjaminovi nicméně v mém výzkumu podněty nemají podobu informací, jež zvnějšku doléhají na naše smysly, ale uvnitř těla komunikovaných biochemických signálů zprostředkovaných endokrinními disruptory. Koncept endocénu pojmenovává důsledky tohoto působení – naši nemohoucnost pojmout a pochopit měnící se svět a lokalizovat sebe sama v nepřehledné změti procesů a vztahů propojeného antropocenního spolubytí.

Zavedením tohoto konceptu chci přivést pozornost k tomu, co se před námi uhlažené obrazy antropocenní zkázy snaží skrýt. Zatímco velkolepá panoramata lidskou činností transformované krajiny, úžas vyvolávající satelitní snímky či autoritativně působící vizualizace satelitních dat nám umožňují pozorovat antropocenní katastrofu s komfortním odstupem, imaginace endocénu zdůrazňuje, že se katastrofické změny odehrávají tak blízko nás samotných, ba přímo v nás, že nelze odstoupit a nahlédnout rozsah a dosah této transformace. Prorůstání průmyslových chemikálií našimi těly a jimi vyvolané změny, včetně manipulace našeho sensoria, nám na jednu stranu brání naplno vidět, jak moc se mění svět kolem nás (a my s ním), měnící se

citlivost a receptivita našeho těla se takto ale na druhou stranu může stát klíčem k pochopení těchto procesů a změn. V návaznosti na moji interpretaci teze, že antropocén je estetickým – senzorickým – fenoménem odrážejícím měnící se podmínky života na Zemi, pak můžeme antropocén stopovat v nedostatečnosti našeho vnímání, jež selhává ve zprostředkování klíčových informací o světě kolem nás a podává nám zkreslený, pokřivený obraz.

Emoce endocénu

K přesvědčení, že antropocén má charakter estetické události, přispívá i fakt, že se bezesporu jedná o koncept, který jitrí emoce, a to nejen ve vypjatých debatách o klimatickém rozvratu, podílu lidské činnosti na nastalé situaci a adekvátní reakci na ni, ale i doslova – transformace prostředí vyvolává psychologické změny. Podle přelomové studie Americké psychologické asociace (American Psychological Association) se většina dotazovaných respondentů a respondentek domnívá, že klimatická krize je největší výzvou, již dnešní společnost čelí.⁽⁴⁵⁾ Více než dvě třetiny přitom uvedly, že v této souvislosti trpí úzkostí a vnímají negativní dopad na své duševní zdraví. Zdaleka nejvíce se přitom těmito negativními dopady ukázala být zasažena nejmladší skupina dotazovaných ve věku 18–34 let, z nichž takřka polovina uvedla, že stres, který pociťují kvůli změně klimatu, ovlivňuje jejich každodenní život. V rámci evropského kontinentu je významným počinem rozsáhlé dotazníkové šetření a kvalitativní výzkum skupiny maďarských výzkumníků a výzkumnic, provedené s využitím nekolicatisícového vzorku za účelem nuancovanějšího škálování negativně zakoušených emocí – od úzkosti přes zármutek až po pocity viny –, jež se ke globální klimatické krizi

45 Sophie BETHUNE, „Majority of US Adults Believe Climate Change Is Most Important Issue Today“, *American Psychological Association*, 6. února 2020, <https://www.apa.org/news/press/releases/2020/02/climate-change> (cit. 13. 10. 2023).

a ekosystémovému rozvratu vážou.⁽⁴⁶⁾ Podrobný přehled dosud provedených studií, které se eko-emocemi zabývají, včetně navržené „taxonomie“ těchto emocí, pak přináší studie environmentálního badatele Panu Pihkaly.⁽⁴⁷⁾ Na problematiku environmentálních emocí se zaměřila i řada antropologických výzkumů. Průlomový, více než dvacetiletý výzkum badatelské dvojice Ashlee Cunsolo a Neville R. Ellis se soustředil na kmen Inuitů v arktické části Kanady a komunitu farmářů v západní Austrálii, u nichž si změny klimatu vynutily významné změny jejich životů.⁽⁴⁸⁾

Teoretik antropocenních emocí Glenn A. Albrecht rovněž usazuje svůj výzkum do konkrétních kontextů komunit potýkajících se se suchem či následky těžby v australském Novém Jižním Walesu.⁽⁴⁹⁾ Na základě svých pozorování Albrecht navrhuje nový termín – „solastalgie“ – coby označení emocionální a existenciální tísně způsobené změnami životního prostředí. Solastalgie je novotvarem vzniklým z latinského *sōlācium* (komfort, útěcha) a řeckého *algie* (bolest) a vyjadřuje strádání v důsledku ztráty zázemí v důvěrně známém prostředí – stesk po domově, který nás přepadne, přestože jsme doma:

- 46 Csilla ÁGOSTON – Róbert URBÁN – Bence NAGY – Benedek CSABA – Zoltán KÓVÁRY – Kristóf KOVÁCS – Attila VARGA – Andrea DÜLL – Ferenc MÓNUS – Carrie A. SHAW – Zsolt DEMETROVICS, „The Psychological Consequences of the Ecological Crisis: Three New Questionnaires to Assess Eco-Anxiety, Eco-Guilt, and Ecological Grief“, *Climate Risk Management*, roč. 37, červen 2022, <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100441> (cit. 13. 10. 2023).
- 47 Panu PIHKALA, „Toward a Taxonomy of Climate Emotions“, *Frontiers in Climate*, roč. 3, leden 2022, s. 1–22.
- 48 Ashlee CUNSOLO – Neville R. ELLIS, „Ecological Grief as a Mental Health Response to Climate Change-Related Loss“, *Nature Climate Change*, roč. 8, duben 2018, s. 275–281.
- 49 Glenn ALBRECHT, „Solastalgia: A New Concept in Health and Identity“, *PAN – Philosophy, Activism, Nature*, roč. 3, 2005, s. 44–59; Glenn A. ALBRECHT – Gina-Maree SARTORE – Linda CONNOR – Nick HIGGINBOTHAM – Sonia FREEMAN – Brian KELLY – Helen STAIN – Anne TONNA – Georgia POLLARD, „Solastalgia: The Distress Caused by Environmental Change“, *Australasian Psychiatry*, roč. 15, 2007, č. 1, s. S95–S98; Glenn A. ALBRECHT, *Earth Emotions: New Words for a New World*, Ithaca – London: Cornell University Press 2019. K pojmu zavedenému Albrechtem se vztáhla řada dalšího badatelstva, nejvýznamnější je antologie Paul BOGARD (ed.), *Solastalgia: An Anthology of Emotion in a Disappearing World*, Charlottesville – London: University of Virginia Press 2023.

Faktory vyvolávající solastalgii mohou mít přírodní i kulturní původ. Sucho, požáry a záplavy mohou způsobit solastalgii stejně jako válka, terorismus, osidlování krajiny, těžba, překotné institucionální změny či gentrifikace starších částí měst. Tvrdím, že tento koncept má univerzální využití v jakémkoli kontextu, kde dochází k přímé transformaci nebo destrukci fyzického prostředí (domova) způsobem, jenž vede ke ztrátě pocitu osobní či komunitní identity a kontroly. Ztráta místa vede ke ztrátě pocitu příslušnosti k místu a je prožívána jako stav solastalgie.⁽⁵⁰⁾

V rámci závěrů dosud provedených studií mapujících pocity respondentů a respondentek napříč venkovskými a městskými oblastmi je pozoruhodné, že intenzita těchto pocitů není jednoznačně výraznější u jedinců a populací žijících na venkově oproti těm žijícím ve městě. Pojmy jako klimatická úzkost, environmentální žal či Albrechtova solastalgie rezonují nejen ve venkovských komunitách, jejichž sociální a kulturní život, vázaný na místní krajinu, je změnami životního prostředí bezprostředně poznamenán, ale i mezi mladými obyvateli a obyvatelkami měst, do jejichž životů se klimatická změna a ekosystémové změny prostředí promítají relativně méně a jejichž hlavním habitatem jsou digitální krajiny sociálních sítí.

Pocity této skupiny tak pravděpodobně budou mít co do činění nejen s bezprostředně vnímatelnými projevy změn klimatu a ekosystémové rovnováhy, ale i s měnící se mediální ekologií. Inovativním způsobem tuto souvislost rozehrává film *Poznámky z Eremocénu* režisérky Viery Čákanyové, v němž se osamělost a smutek ze ztráty přírodního bohatství a mezidruhových pout propojuje s pocity

50 ALBRECHT, *Earth Emotions*, s. 39.

smutku, izolace a odcizení, zakoušenými během pobytu v digitálních krajinách obývaných algoritmickými entitami.⁽⁵¹⁾ Možné vysvětlení ovšem nabízí i koncept endocénu, s jehož pomocí lze rozšířit rejstřík antropocenních emocí o pocity, jež nevznikají v reakci na klimatickou a ekosystémovou změnu, ale souvisí s biochemickým přenastavením našich těl v důsledku chronické expozice antropogenním chemikáliím. Narušení biochemické rovnováhy se může podílet na pocitech smutku, sklíčenosti, existenciální tísně, beznaděje, marnosti a osamělosti, jež mohou, ale nemusí být následně spojovány s vnímanými ekologickými ztrátami. Rozvrat psychické a emoční pohody a odolnosti kvůli biochemickému narušení je dalším možným střípkem složité skládačky antropocenních emocí a sentimentů, jež se vynořují napříč mizející krajinou i mizejícím já, rozpoutaným žíravou digitalitou strojově generovaných obsahů.

Od smutku ke skutku

Jak Albrecht, tak řada dalších výzkumníků a výzkumnic, kteří se psychologickými změnami v důsledku klimatické krize zabývají, se netají tím, že jejich cílem není jen nové emoce výstižně popsat a pojmenovat, ale že v nich vidí i příslib zajištění širší podpory pro progresivní environmentální politiku, a takto nastartování kýžené změny. S podobnými ambicemi jsem i já na podzim roku 2022 uspořádala několik workshopů, jejichž náplní bylo – vedle zkoumání možné spojitosti mezi chemickými expozicemi a našimi emocemi – i jejich případné využití pro politicky účinnou afektivní odpověď na extraktivní praktiky chemického průmyslu, jež systematicky poškozují život ve všech jeho formách.⁽⁵²⁾ Vycházela jsem při tom z úvah feministické myslitelky Sary Ahmed, která studuje emoce coby kulturní praktiky

51 Viera ČÁKANYOVÁ, *Poznámky z Eremocénu*, 2023, film, 78 min., <https://www.berlinale.de/en/2023/programme/202301075.html> (cit. 11. 11. 2023).

52 Více viz VESELÁ, *Syntetická těla*, a VESELÁ, „Getting Angry with Endocrine Disrupting Chemicals“.

spíše než niterný, psychologický jev, a upozorňuje na jejich sociální a politickou hodnotu.⁽⁵³⁾ Zamýšlí se nad tím, jak jsou emoce prožívány a vyjadřovány v sociálně-kulturních interakcích, a zkoumá politické důsledky veřejných projevů těchto emocí, zejména hněvu. Navazuje přitom na tvrzení filozofky, feministky a bojovnice za občanská práva Audre Lorde, že „vzteky vyjádřené a vložené do akce ve jménu naší vize a naší budoucnosti je osvobozujícím a posilujícím aktem prozření“.⁽⁵⁴⁾ Hněv a zloba, tak jak je chápou Lorde a Ahmed, nás informují o současných a minulých příkořích, vedle toho ale jsou i zdrojem energie, jež může otevřít cestu k novým budoucnostem. S poukazem na Lorde zdůrazňuje Ahmed transformativní potenciál hněvu, který – pokud je nikoli potlačený a zkrocený, ale veřejně vyjádřený – nám může pomoci vytvořit a naplnit vizi nových světů:

Jestliže hněv dodává feministickým subjektům energii, vyžaduje také, aby tyto subjekty hněv „přečetly“ a „odešly“ z hněvu do jiného tělesného světa. Pokud nás hněv bodá, pokud nás nutí třást se, potit se a chvět, pak nás může také „odtřást“ do nových způsobů bytí; může nám umožnit obléci si novou kůži, jakkoli poznamenanou a zjizvenou tím, proti čemu se stavíme.⁽⁵⁵⁾

V návaznosti na Ahmed a Lorde jsem i já během workshopů chtěla prozkoumat potenciál praktikování emocí, na jejichž vzniku, charakteru a intenzitě se podílí chemické endokrinní disruptory. Předpoklad, že se kolektivně sdílené chmury, úzkosti, frustrace a podrážděnost mohou stát základem pro vzájemnou podporu a solidární politickou akci, byl nicméně

53 Sara AHMED, *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2004.

54 Audre LORDE (*Sister Outsider: Essays and Speeches*, 1984) citovaná v AHMED, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 175.

55 AHMED, *The Cultural Politics of Emotion*, s. 175.

během společného workshopového bádání zpochybněn. Účastníci a účastnice workshopů popisovali, jak se během období, kdy na ně doléhá smutek, úzkost či pocity zmaru, stahují do ústraní. Zdůrazňovali, že často nezbyvá než počkat, až jejich pocity odezní. Eliška dále sdílela, že zatímco někdy tyto její stavy přejdou v řádu hodin, jindy je jimi paralyzovaná i dlouhé týdny a jejich zmírnění se neobejde bez medikace psychofarmaky. Psychické stavy a emoce sdílené účastnictvem workshopů a způsob, jakým byly prožívány, tak nenabízely přímočarou možnost jejich afirmace a mobilizace. Úzkost, deprese, psychické vyčerpání a prázdnota, pocity zmaru a ztráty smyslu se nejenže neukázaly být energií, již je možné transformovat ve společnou solidární akci, ale vyjevily se jako zásadní překážka, která paralyzuje, vyčleňuje a brání zapojení do společenského a politického života. Možnost, že by se tyto naše emoce, jež nás zraňují a bolí, zároveň mohly stát i zdrojem naší síly, se během společných debat ukázala jako nejistá, a do značné míry podmíněná přehodnocením obecného vnímání těchto emocí – jejich deindividualizací a resituováním do širší více-než-lidské kolektivity antropocenního spolubytí.

Skutečnost, že antropocenní emoce nemusí skýtat transformativní potenciál, rozporuje obecnější příslib antropocenní coby vášně budícího konceptu, v němž mnozí spatřují způsob, jak exponovat naléhavost současné krize. Jako problematická se v této souvislosti ale jeví i kritika apokalyptické imaginace dramatizující nevyhnutelnost antropocenní zkázy. Kritikové a kritičky apokalyptické antropocenní představitosti upozorňují na neúčinnost, ba kontraproduktivnost katastrofických vizí, jež podle nich depolitizují situaci celoplanetárního klimatického rozvratu a stávají se výmluvou pro nečinnost. Nihilismus a negativita, tvrdí filozofka a teoretička posthumanismu Rosi Braidotti, jedna z nejdůležitějších oponentek rezignovaného poraženectví, takto znemožňují účinný odpor vůči zhoubným extraktivistickým praktikám pozdního kapitalismu. Proti negativitě, chápané jako neschopnost afirmace planetárních podmínek, se Braidotti vymezuje následovně:

Přesně takto negativita působí. Je toxická, jedovatá pro Zemi, sociální, duševní a environmentální zdraví. Není to jen zabíjení. Je to pomalá smrt. Dostat [negativitu] ze systému je takto klinické i kritické. Měli bychom proto z klinického úkonu detoxu od negativity učinit naši prioritu číslo jedna, abychom mohli žít životem mysli, která je afirmativní. Není to o optimismu a dobré náladě. Koho zajímá, jak se cítíme?⁽⁵⁶⁾

Ve světle mého výzkumu se s takovou příkrú kritikou negativity lze ztotožnit jen částečně – úzkost z apokalypsy a vyhynutí se ukazuje být skutečná, závažná a stěžejí překonatelná, stejně jako paralýza, jež v důsledku této úzkosti vzniká a brání kultivaci sounáležitosti a součinnosti při hledání a prosazování systémových řešení. A přestože se domnívám, že emoce odrážející tísnivé podmínky života v antropocénu jsou důležitým zdrojem vtěleného poznání o dnešním světě, a skýtají tudíž i určitý kritický (a politický) potenciál, uvědomuji si, že zhodnocování těchto traumatických, bolestně zakoušených prožitků má své limity – ne vždy lze zlou zkušenost obrátit v dobrou, ne vždy proaktivita, pozitivní myšlení a tvůrčí řešení pomohou, ne vždy je možné se přeskupit a přeskládat žádoucím způsobem, ať už se jedná o molekuly, nebo o kapitalistický systém.

56 Heather DAVIS – Rosi BRAIDOTTI, „The Amoderns. Thinking with Zoe“, *Amodern*, červenec 2016, <https://amodern.net/article/amoderns-thinking-zoe/> (cit. 2. 2. 2023).